

Aleksandra Saniewska-Kilim
Andrzej Deptała
Łukasz Błoch

*Zakład Profilaktyki Onkologicznej, Wydział Nauki o Zdrowiu,
Warszawski Uniwersytet Medyczny*

Wykluczenie społeczne osób starszych

Wstęp

Rzeczywistość współczesnej medycyny pozwala ludziom dożywać późnych lat starości oraz dłużej żyć w dobrej kondycji zdrowotnej. Niestety nie zmienia okoliczności starzenia się, które nadal wiążą się z zagrożeniem chorobami, świadomością zbliżającej się śmierci oraz utratą pozycji społecznej. W dobie silnej rywalizacji na rynku pracy, a także o prawo do obecności w życiu społecznym i do świadczeń społecznych ludzie starsi, którzy ze względu na swoją kondycję zdrowotną i mobilność mogą być uznani za jedno z najsłabszych ogniw społeczeństwa, mają znikome szanse w rywalizacji z młodymi. Istnieje obawa, że we wszystkich obszarach polityki społecznej (na rynku pracy, w opiece zdrowotnej, w systemie zabezpieczeń społecznych, w środowiskach lokalnych i rodzinnych) osoby starsze są poddawane marginalizacji i dyskryminacji.

Cel pracy

Celem przeprowadzonego badania było ustalenie obecności oraz poziomu i intensywności poczucia wykluczenia społecznego wśród warszawskich seniorów. Badanie ma na celu określenie rodzaju wykluczenia, jaki występuje najczęściej, obszarów, w których warszawscy seniorzy czują się najgorzej, oraz odbioru przez nich tego zjawiska.

Materiał i metoda

Badanie ankietowe przeprowadzono na przełomie kwietnia i maja 2008 roku w trzech klubach seniora (na Ochocie, Pradze i w Rembertowie) oraz na dwóch Uniwersytetach Trzeciego Wieku (w Aninie i Śródmieściu) znajdujących się na terenie miasta stołecznego Warszawy. Ankieta składała się z metryczki i dziewięciu pytań, w tym dwóch z filtrem i jednego z rozbudowaną tabelą.

W badaniu uczestniczyło 149 osób (131 kobiet – 88%, 18 mężczyzn – 12%). W badanej populacji rozkład wieku był następujący: 85% ankietowanych stanowiły osoby w wieku 60–75 lat (126 osób), natomiast 23 (15%) to osoby w grupie wiekowej 76–90 lat. Nie było wśród przebadanych seniorów osób powyżej 90. roku życia. Poziom wykształcenia rozłożył się następująco: tylko dwie osoby miały wykształcenie podstawowe, pozostałe wykształcenie średnie – 72 ankietowanych (48%) albo wyższe – 75 osób (51%). Z uwagi na niejednorodność grupy pod względem płci, wieku i wykształcenia przeprowadzenie analiz statystycznych było możliwe w ograniczonym zakresie. Wyniki badań przedstawiono za pomocą wykresów z określonymi wartościami procentowymi oraz zastosowano następujące testy statystyczne: test zgodności *chi kwadrat*, test *t* studenta oraz współczynnik korelacji liniowej Pearsona.

Wyniki

Na pytanie „Czy czuje się Pan/Pani wyizolowany/a społecznie”, 55% ankietowanych odpowiedziało, iż się tak nie czuje, 7% zaznaczyło odpowiedź „trudno powiedzieć”, a 36% potwierdziło, że czują się izolowani. Spośród tych ostatnich 65% twierdzi, iż czuje się izolowanymi w stopniu średnim, 30% w stopniu lekkim i najmniej – 5% – w stopniu intensywnym.

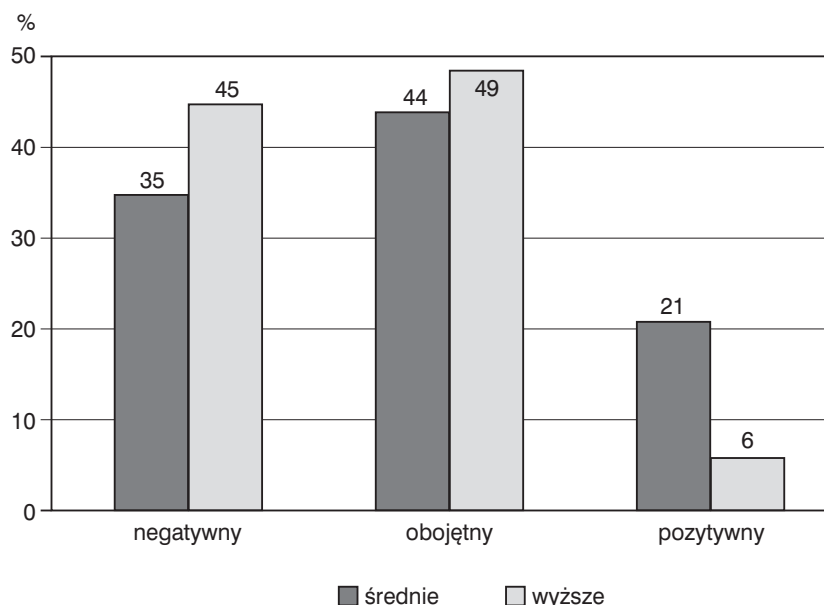
Grupa badana określa stosunek społeczeństwa do osób starszych w większości jako obojętny (47% – 70 ankietowanych). Kolejna grupa uważa, że jest to stosunek negatywny (40% – 60 osób). Najmniej liczna jest grupa oceniająca, iż pozostali ludzie mają do nich stosunek pozytywny (13% – 19 osób). W podziale ankietowanych według wykształcenia najczęściej zaznaczaną odpowiedzią wśród osób ze średnim wykształceniem był stosunek obojętny – 44%, następnie negatywny – 35% i pozytywny – 21%. Osoby z wykształceniem wyższym zaznaczały głównie odpowiedzi dotyczące negatywnego (45%) i obojętnego (46%) stosunku, a najmniej osób określiło stosunek innych osób do siebie jako pozytywny (6%).

Na pytanie dotyczące poczucia przydatności w społeczeństwie, większość ankietowanych odpowiedziało, iż czuje się w społeczeństwie przydatna (61% – 77 osób), a znacznie mniej (15% – 22 osoby) osób zaznaczyło odpowiedź wskazującą, że nie czują się przydatni. Seniorów, którzy wahali się z wybraniem odpowiedzi, było 34% (50 osób).

Określając obszar, w jakim czują się dobrze traktowani, najwięcej osób stwierdziło, iż dotyczy on szacunku (49%), następnie korzystania z doświadczenia życiowego (24%), próśb o pomoc (15%) i opiekę nad dziećmi (12%). Pozostałych trzech możliwości nie

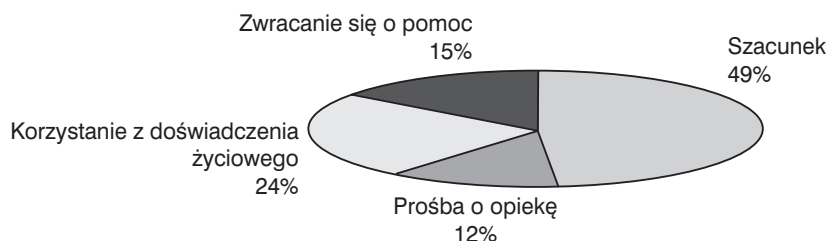
zaznaczyła żadna osoba. W pytaniu można było zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź (większość osób tak zrobiła).

Rysunek 1. Stosunek społeczeństwa do osób starszych z perspektywy ankietowanych według wykształcenia

Mówiąc o samopoczuciu badanych w różnych obszarach życia społecznego, należy zwrócić uwagę na rodzinę i znajomych. Spośród grupy badanej 88% (131 osób) określa swoje samopoczucie jako dobre, 9% (13 osób) określa je jako obojętne, a 3% (5 osób) badanych uznało, że w obszarze rodziny i znajomych czują się źle. W podziale grupy badanej ze względu na wykształcenie 88% twierdzi, że czuje się w obszarze rodziny dobrze, 8% obojętnie, a 4% źle. Osoby z wykształceniem wyższym w 87% w rodzinie czują się dobrze, 9% jest ona obojętna, a 4% określa swoje samopoczucie jako złe.

Rysunek 2. Określenie obszarów dobrego traktowania według osób starszych

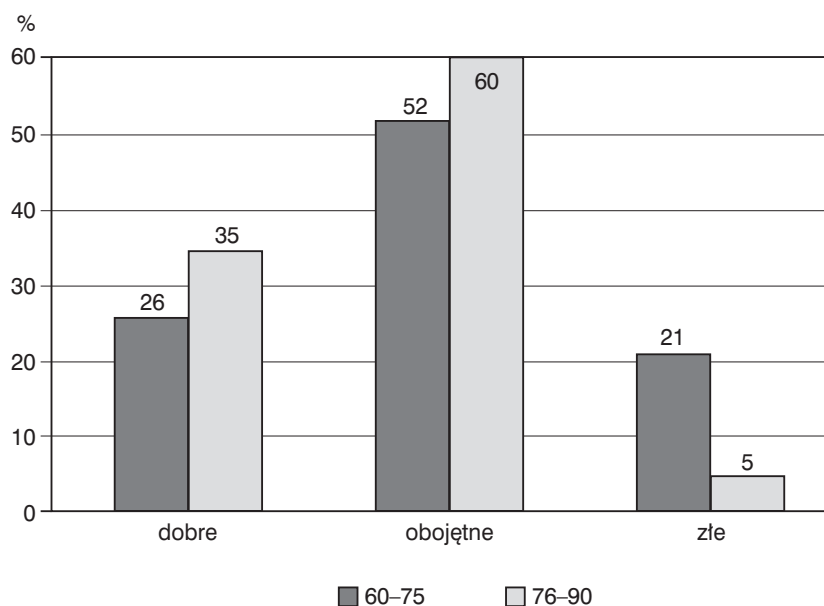

Kościół jest drugim najlepiej odbieranym obszarem przez ankietowanych po rodzinie i znajomych: 47% badanych czuje się w nim dobrze, 41% jest obojętny, a 12% ma negatywny stosunek do tej instytucji.

W środkach transportu publicznego 28% ankietowanych czuje się dobrze. Najwięcej (53% – 79 osób) odpowiedzi wskazuje na obojętność wobec tego obszaru. Złe samopoczucie

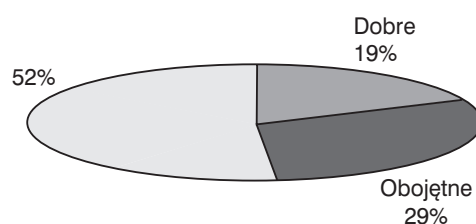
cie w środkach transportu publicznego deklaruje 19% ankietowanych. W podziale grupy na wiek, 52% osób w grupie 60–75 lat i 60% osób w grupie 76–90 lat czuje się obojętnie, a odpowiednio 21% i 5% czuje się źle w środkach komunikacji miejskiej. Lepszą ocenę dają im ludzie w starszej grupie wiekowej. Jako dobre w danym obszarze ocenia swoje samopoczucie 26% osób w wieku 60–75 lat i 35% osób w wieku 76–90 lat.

Rysunek 3. Samopoczucie osób starszych w środkach transportu publicznego w przedziałach wiekowych

W obszarze instytucji (w ankiecie zostały określone jako banki lub urzędy) 17% (25 osób) uznało, iż czuje się dobrze, 59% ankietowanych (88) określa swoje samopoczucie jako obojętne, natomiast 24% (36 osób) czuje się w urzędach i bankach źle. 20% osób z wykształceniem wyższym określa swoje samopoczucie w obszarze instytucji jako źle, w porównaniu z 12% osób ze średnim wykształceniem. 58% z wykształceniem średnim i 60% z wykształceniem wyższym określa swoje samopoczucie w instytucjach jako obojętne, natomiast jako źle – odpowiednio 30% ze średnim i 20% z wyższym wykształceniem.

Rysunek 4. Samopoczucie osób starszych w zakładach opieki zdrowotnej

Zakłady opieki zdrowotnej są najgorzej postrzeganym przez ankietowanych obszarem. 52% (77 osób) czuje się w tym obszarze źle, 29% (43 osoby) obojętnie, a 19% (29 osób) dobrze.

Dane badania poddano analizie statystycznej w odniesieniu do pytań dotyczących poczucia izolacji społecznej, definicji odnoszącej się w sposób bezpośredni do tematu pracy oraz badania najbardziej charakterystycznych obszarów określonych w ankiecie.

Test chi kwadrat

Badanie zależności pomiędzy wykształceniem a samopoczuciem w obszarze Kościoła:

$$\chi^2 = 8,69$$

$$\chi \text{ krytyczne} = 8,66$$

Ponieważ wartość statystyki testowej jest większa od wartości krytycznej odrzucamy H_0 . Na poziomie istotności 0,1 cechy są zależne.

Korelacja liniowa Pearsona

Zależność pomiędzy opinią dotyczącą szacunku, z jakim są bądź nie są traktowani ludzie starsi w Polsce, oraz określonym ich odczuciem

współczynnik korelacji liniowej Pearsona: 0,3467666

Istnieje korelacja liniowa pomiędzy odpowiedziami.

Test t studenta

Ponieważ wartość statystyki testowej jest większa od wartości krytycznej, możemy stwierdzić na poziomie istotności $p = 0,05$, że średnia odpowiedzi na pytanie o kontakty z rodziną jest wyższa w grupie osób z wykształceniem średnim niż w grupie osób z wykształceniem wyższym. Osoby z wykształceniem średnim mają lepszy kontakt z rodziną.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonego badania wyciągnięto następujące wnioski:

1. Grupa osób starszych ma poczucie wykluczenia społecznego.
2. Świadomość wykluczenia nie powoduje u grupy badanej dyskomfortu psychicznego – seniorzy czują się przydatni w społeczeństwie.
3. Głównym źródłem akceptacji społecznej dla osób starszych są kontakty międzypokoleniowe i rodzinne bądź aktywność w instytucjach kościelnych.
4. Główne źródło wykluczenia społecznego dla osób starszych znajdowało się w obszarach opieki zdrowotnej, instytucji i środkach transportu publicznego.
5. Osoby z wykształceniem wyższym mają większą łatwość w nawiązywaniu kontaktów międzypokoleniowych, lepiej odnajdują się w obszarach, w których stykają się z innymi przedstawicielami społeczeństwa, niż osoby z wykształceniem średnim.

6. Osoby z wykształceniem średnim mają lepszy kontakt z rodziną i znajomymi (na poziomie istotności $p=0,05$ średnia odpowiedzi na pytanie o kontakty z rodziną jest wyższa w grupie osób z wykształceniem średnim niż w grupie osób z wykształceniem wyższym).
7. Relacje z rodziną mają wpływ na postrzeganie izolacji społecznej i jej stopnia – bardziej marginalizowane czują się osoby z wykształceniem wyższym i z gorszymi kontaktami rodzinnymi.

Dyskusja

W opracowaniach dotyczących wykluczenia społecznego niektórzy autorzy widzą jego przyczynę w ubóstwie (Frieske 1999). Osoby starsze, pomimo iż nie można ich określić jako grupę zamożną, mają zapewniony stały dochód (Trafiałek 2006), a ich marginalizacja może wynikać również z innych powodów. Pomimo iż osoby starsze nie są ujęte w katalogu grup zagrożonych wykluczeniem społecznym (zob. *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*) około jednej trzeciej badanych czuje się wyizolowana; połowa ankietowanych nie czuje się jednak wyizolowana. Należy zwrócić uwagę na korelację pomiędzy brakiem poczucia wyizolowania a istniejącym poczuciem przydatności społecznej (połowa ankietowanych stwierdza, że czuje się przydatna społecznie).

W odniesieniu do izolacji społecznej nie liczy się tylko jej obecność, ale także stopień i charakter. Dla dwóch trzecich seniorów stopień odczuwanej przez nich izolacji nie jest bardzo uciążliwy, w ankiecie określili go jako lekki. Najprawdopodobniej jest to grupa, która mając świadomość wykluczenia, nie przejmując się nim, ponieważ zależy jej głównie na kontaktach z najbliższym otoczeniem. Jedna trzecia ankietowanych, którzy czują się izolowani społecznie, twierdzi, iż to odczucie ma stopień średni. W określaniu charakteru odczuwanej izolacji seniorzy dzielą się na trzy równe grupy, po mniej więcej 30%; charakter odczuwanej przez nich izolacji jest sporadyczny, okresowy i stały.

W literaturze (Wiśniewska-Roszkowska 1989) istnieje pogląd, że poczucie na starość zależy od tego, jaki jest do niej stosunek społeczeństwa. Cytowani autorzy prezentują pogląd, iż kondycja społeczna polskich emerytów jest dużo gorsza niż osób starszych w Europie Zachodniej. Określając stosunek innych osób do badanych, prawie połowa ankietowanych seniorów twierdzi, że jest on obojętny. Nadal można spotkać się z obojętnością, lekceważeniem a nawet niechęcią w stosunku do osób starszych. Bardzo często nie okazuje się osobom starszym należnego szacunku, co jest przez nich wyraźnie odczuwane. Takie przejawy lekceważenia potęgują poczucie lęku i wykluczenia z grupy. Osoby z wyższym wykształceniem częściej zaznaczały odpowiedzi dotyczące negatywnego stosunku do nich niż osoby ze średnim wykształceniem. Prawdopodobnie fakt, iż osoby ze średnim wykształceniem mają lepszy kontakt z rodziną, może mieć na to wpływ, gdyż są bardziej zadowolone z relacji z innymi ludźmi i czerpią z niej więcej satysfakcji, przez co czują się także lepiej odbierani przez innych.

W stereotypowym wizerunku obecnym w niektórych źródłach (Leońska 2000) człowiek stary jawi się jako samotny i wykluczony z kręgów towarzyskich. Przebadani seniorzy zdają sobie sprawę, że nie są społecznie pożądaną grupą, nie cieszą się szacunkiem a stosunek

społeczeństwa do nich jest obojętny bądź negatywny. Z drugiej strony połowa przebadanych seniorów czuje się przydatna. Te odpowiedzi pokazują, iż seniorzy wiedzą o braku akceptacji ze strony społeczeństwa, ale nie przeszkadza im to, ponieważ skupiają się na kontaktach wewnątrzpokoleniowych i rodzinnych, a także angażują w działalność instytucji kościelnych, gdzie czują się przydatni. Z podobną opinią można się spotkać w dostępnej literaturze (Synak 2002). Potwierdzenie tej tezy można znaleźć także w badaniach (Shanas 1968), których wyniki wskazują, iż seniorzy odnajdują się w różnych obszarach. Można spotkać się jednak z przeciwstawną opinią (Synak 1990) – że osoby starsze w mniejszym stopniu zaspokajają swoje potrzeby społeczne, jak afiliacja i poczucie użyteczności społecznej. Wyniki badań opisane w niniejszej pracy przemawiają za tą pierwszą opinią.

Na pytanie, czy osoby starsze są w Polsce traktowane z szacunkiem, ponad połowa ankietowanych stwierdziła, że nie, prawie 40% nie miało zdania. Wynik ten jest bardzo niepokojący, bowiem seniorzy zdają sobie sprawę, iż są negatywnie odbierani przez społeczeństwo i wykluczani z niektórych obszarów życia społecznego. Potwierdzają to odpowiedzi na pytania dotyczące samopoczucia w określonych obszarach. Tam, gdzie seniorzy mieli kontakt z osobami z zewnątrz, przeważały odpowiedzi dotyczące złego samopoczucia. Wskazuje to, że seniorzy wiedzą, iż w niektórych obszarach, jak na przykład instytucje publiczne i środki transportu, nie są społecznie pożądanymi i to zniechęca ich do obecności w tych obszarach oraz rodzi złe samopoczucie.

Obszarem dobrego traktowania, który wskazała połowa seniorów, jest szacunek. Należy zauważyć, że w większości były to osoby ze średnim wykształceniem i dobrym kontaktem z rodziną i znajomymi. Jedna czwarta ankietowanych osób określa jako dobre traktowanie korzystanie z ich doświadczenia życiowego. Można wnioskować, iż odpowiedzi dotyczące dobrego traktowania dotyczą głównie relacji rodzinnych. To potwierdza, iż ludzie starsi zamykają się głównie na kontakty rodzinne bądź w swojej grupie wiekowej, pomijając szerszy krąg społeczeństwa, a z taką opinią można się spotkać w dostępnej literaturze (Synak 2002). Najczęściej pojawiającymi się odpowiedziami określającymi sposób ujawniania się negatywnego stosunku do seniorów były lekceważenie i obojętność, zaznaczone przez jedną trzecią ankietowanych. Charakterystyczne jest, iż negatywny stosunek to nie w mniemaniu seniorów zachowania nakierowane bezpośrednio przeciwko nim, lecz obojętność.

Obszar rodziny i znajomych jest wśród pozostałych wymienionych obszarów najlepiej odbierany przez seniorów. Ogromna większość, prawie 90%, czuje się w nim dobrze. Tak samo kształtują się odpowiedzi po podzieleniu ankietowanych na grupy. W nawiązaniu do piśmiennictwa można zauważyć (Trafiałek 2006), że rola rodziny w życiu osoby starszej jest nieoceniona. Jednakże wyniki badania własnego nie pokrywają się z wynikami prezentowanymi w dostępnej literaturze. Niektórzy autorzy twierdzą, iż starsi ludzie określają wsparcie rodziny jako zadowalające, z badania własnego wynika, iż ta ocena jest ewidentnie pozytywna. W piśmiennictwie pojawiają się również informacje (Fabiś 2005, Wiśniewska-Roszkowska 1975) dotyczące negatywnych odczuć osób starszych związanych z rodziną: wykluczenie, osamotnienie, konflikty międzypokoleniowe i wykorzystywanie przez innych członków rodziny. Różnica w wynikach może być spowodowana faktem, iż ankiety do badania własnego zostały przeprowadzone w klubach seniora i na Uniwer-

syttach Trzeciego Wieku, czyli w miejscach, gdzie ludzie starsi prowadzą bogate życie towarzyskie, zawierają bliskie znajomości i często widują się z osobami w swoim wieku, dzięki czemu są usatysfakcjonowani swoim życiem społecznym i czują się dobrze wśród znajomych. Z przeprowadzonego testu *t* studenta wynika także, iż osoby z wykształceniem średnim mają lepszy kontakt z rodziną niż ankietowani z wykształceniem wyższym.

Istnieje też pogląd (Tymowski 1975, s. 21), że osoby starsze napotykały problemy w zakresie rozwiązywania konfliktów pojawiających się w kontaktach ze światem zewnętrznym. Do tego zagadnienia można włączyć samopoczucie w obszarze środków transportu publicznego. Nieco ponad jedna czwarta ankietowanych czuje się w nim dobrze, połowie jest on obojętny. Z omówienia badania własnego wynika, że osoby z wyższym wykształceniem czują się trochę lepiej w środkach transportu publicznego niż osoby z wykształceniem średnim. Prawdopodobnie ludzie z wyższym wykształceniem czują się ogólnie pewniej w kontakcie ze światem zewnętrznym. Większe różnice w odpowiedziach zauważalne są po podzieleniu seniorów na grupy wiekowe. Osoby w wieku 76–90 lat czują się ewidentnie lepiej w przedmiotowym obszarze niż osoby w wieku 60–75 lat. Może to wynikać z faktu, iż osoby starsze, po których bardziej widać zaawansowany wiek, są lepiej traktowane przez pozostałych ludzi w środkach transportu publicznego, częściej zapewne ustępuje się im miejsce niż osobom młodszym. Według różnych autorów ludzie starsi wolą nie wychodzić z domu, pozostać w nim anonimowi, niż wychodzić i narażać się na sytuacje powodujące dyskomfort związany na przykład z brakiem szacunku.

W instytucjach, takich jak banki czy urzędy, około 60% ankietowanych odczuwa obojętność. Jest to obszar negatywnie oceniany przez osoby starsze. Znajduje w tym przypadku potwierdzenie opinia (Tymowski 1975, s. 21), iż osoby starsze napotykały problemy w zakresie rozwiązywania konfliktów pojawiających się w kontaktach ze światem zewnętrznym. Instytucje są ważnym obszarem, gdyż włączanie w życie zbiorowe i integracja społeczna powstają za pośrednictwem instytucji i systemów społecznych. Osoby z wyższym wykształceniem ogólnie lepiej odnajdują się w tym obszarze niż osoby ze średnim wykształceniem, prawdopodobnie są one bardziej pewne siebie i z większą łatwością potrafią rozwiązywać problemy niż osoby ze średnim wykształceniem.

Zakłady opieki zdrowotnej są najgorzej ocenianym obszarem przez badane osoby. Ponad połowa ankietowanych oceniła, iż czuje się w nim źle, także w przytoczonej literaturze (Leońska 2000) istnieje pogląd, że samopoczucie społeczne obywateli obciążone jest negatywnymi doznaniem. Jest to zrozumiałe, ponieważ jak twierdzą badacze (Synak 2002) ludzie starzy są najbardziej zaniedbaną medycznie grupą, a polski system ochrony zdrowia jest niewydolny i nieskuteczny, co zauważają także seniorzy, którzy czują się w nim wykluczani i ignorowani. Z obecnej pracy wynika, że osoby z wyższym wykształceniem, podobnie jak w przypadku instytucji, trochę lepiej oceniają ten obszar niż osoby ze średnim wykształceniem.

Bardzo pozytywny wśród seniorów jest odbiór Kościoła. Około połowy czuje się w nim dobrze. W sytuacji, w której osoby starsze są ignorowane lub nawet izolowane w takich obszarach jak instytucje, zakłady opieki zdrowotnej bądź środki transportu publicznego, Kościół jest dla nich ostoją tradycji, jednakowo otwarty dla wszystkich, głoszący potrzebę

integracji społecznej dla wspólnych potrzeb. Jest to także miejsce, w którym łatwo jest im odpocząć od miejskiego zgiełku (Synak 2002) i towarzyszącemu współczesnym czasom szumu informacyjnego.

Przebadana grupa to osoby prowadzące rozbudowane życie towarzyskie, dbające o swój rozwój, można przypuszczać, że w klasyfikacji Bromleya (1969) większość seniorów wykazywałaby się konstruktywną postawą życiową. W ocenie socjologicznej proponowanej w literaturze grupa badawcza charakteryzuje się dużą aktywnością w obszarach najbliższego otoczenia. Nie można jednak powiedzieć, iż wyniki odnoszą się do wszystkich warszawskich seniorów. Niestety, wiele osób spędza czas w domu, nie wychodząc, nie radząc sobie z samotnością. Trudno też ocenić, jakie mogłoby być ich poczucie wykluczenia społecznego i stosunek do tego zjawiska, ponieważ trudno do nich dotrzeć i przeprowadzić badania na takiej grupie osób. Jednakże rozwój nauk społecznych oraz wprowadzenie tematyki wykluczenia społecznego do europejskiego i do polskiego ustawodawstwa pozwala żywić nadzieję, iż obecna sytuacja osób starszych będzie sukcesywnie ulegać poprawie.

Bibliografia

- Bromley, D. (1969). *Psychologia starzenia się*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fabiś, A. (2005). *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie*. Sosnowiec: Wyższa Szkoła marketingu i Zarządzania.
- Frieske, K.W. (1999). *Marginalność i procesy marginalizacji*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Krzymiński, S. (1993). *Zaburzenia psychiczne wieku podeszłego*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Leońska, L. (2000). *Profile starości*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej – polski dokument opracowany przez Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej*, dostępne na stronie: <<http://www.funduszestrukturne.gov.pl>>
- Rembowski, J. (1984). *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Shanas, E., P. Townsend, D. Wedderburn, (1968). *Old People In Three Industrial Societies*. New York: Atherton Press.
- Synak, B. (1990). „Teoretyczne i pojęciowe problemy zależności w starszym wieku”. W: J. Starga-Piasek (red.), *Społeczne aspekty starzenia się i starości*. Warszawa: Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego.
- Synak, B. (2002). *Polska Starość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Trafiałek, E. (2006). „Wykluczenie społeczne ludzi starych. Źródła, skutki i perspektywy na przyszłość”. W: T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Tymowski, A. (1975). „Socjoekonomiczne kryteria uzależnienia ludzi starych”. *Studia socjologiczne*, nr 2.
- Wiśniewski-Roszkowska, K. (1975). *Stary człowiek w rodzinie*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Wiśniewska-Roszkowska, K. (1989). *Starość jako zadanie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

Social exclusion of elderly people

Aim: The aim of the study was to determine how old inhabitants of Warsaw perceive social exclusion.

Sources and Methods: The survey was conducted late April and May 2008 in the city of Warsaw, and included 149 people.

Results and conclusions: The researched were aware of the fact, that people have a negative or neutral attitude to them, but this awareness does not cause any mental discomfort. Elderly people focus on relations with friends and a family, or direct their activity to religious institutions. They feel best with their family, friends and church, worst in the sphere of health care facilities, institutions and public transport. People with higher education have greater ease in establishing contacts between generations, they find themselves better in areas where they can contact with other representatives of society than these with a secondary education. Persons with a secondary education have better contact with their family and friends. Relations with a family affect the perception of social isolation and its extent – people with higher education and poorer family contacts feel more marginalized.